

3.3. Педагогічні чинники окультурення освітнього середовища

Виховання як духовне преображення особистості в процесі одухотворення освітнього середовища.

Олена М. Отич, Дарія Д. Отич

Анотація. Розуміння виховання як духовного преображення особистості в процесі одухотворення нею освітнього середовища актуалізує необхідність виявлення механізмів реалізації цього процесу. До таких механізмів можна віднести катарсис і духовне піднесення особистості суб'єктів освітньої діяльності на основі залучення їх до «Високого» (піднесеного), Прекрасного і Доброго. Ці механізми проявляються в зіставленні вихованцями свого реального «Я-духовного» з ідеальним «Я-духовним», виявленні невідповідності цих «Я» і в подальших діях щодо самовдосконалення своїх духовних якостей. Етапами духовного преображення особистості виступають: самоспоглядання – виявлення й оцінювання своїх негативних якостей – самоосуд – усвідомлення необхідності позбутися цих якостей – каяття (покаяння + зречення негативних якостей) – самозміна, в результаті чого відбувається безповоротна зміна особистості на краще, яка робить її якісно іншою в духовному сенсі.

Розвиток духовності виховання зорієнтований на певні духовні цінності та виховний ідеал, який для кожного суспільства свій: більшовицький, націонал-соціалістичний, християнський, загальноєвропейський, український національний ідеал.

Орієнтація на певний виховний ідеал передбачає використання відповідних йому методів і технологій духовного перетворення особистості. В історії української педагогіки з цією метою використовувалися методи педагогічного вибуху, виховання «на високому», технологія створення ситуації успіху та інші. Вони покладені в основу гуманістичних педагогічних систем А. Макаренка, В. Сухомлинського, І. Зязюна, Ю. Азарова та інших педагогів-гуманістів.

Ключові слова: педагогічний вибух, емоційне переживання, катарсис, духовне преображення, взаємодія вихователя і вихованця, одухотворення освітнього середовища, координати духовної площини виховання (Віра, Надія, Любов), виховний ідеал, висота думки і почуття, краса вчинку, виховання «на високому», розвиток духовності, філософія серця, Нова українська школа, Державний стандарт початкової освіти.

Вступ.

Динамічні суспільні зміни в Україні (побудова громадянського суспільства, інтеграція в європейське співтовариство, формування глобального медіа-простору і віртуальної реальності та ін.) зумовлюють

необхідність модернізації сучасної національної системи освіти на основі упровадження загальнолюдських, європейських і національних духовних цінностей.

Ці цінності, інтегруючись, утворюють аксіосферу сучасного виховання – той контекст, «духовний розсіл» (якщо адаптувати поняття В. Шаталова «педагогічний розсіл» до проблем розвитку духовності виховання), занурюючись до якого, особистість «просочується» духовними цінностями, вбирає їх у себе, інтерналізує і таким чином одухотворяється ними, а внаслідок цього змінює свою сутність – преображається. Ось чому виховання у своєму духовному сенсі є, на нашу думку, преображенням особистості вихованця, в якому змінюються на краще його духовні якості і зростає його духовний потенціал. Таке духовне преображення відбувається під впливом трьох чинників:

- особистості вихователя як духовного наставника (певною мірою – духівника);
- особистості вихованця, який сприймає, ігнорує або чинить опір духовному впливу педагога;
- духовності середовища, де відбувається виховний процес, будь то освітній заклад взагалі чи міжособистісна взаємодія суб'єктів цього процесу.

Духовність розглядається при цьому як якість особистості суб'єктів виховного процесу, яка, екстраполюючись у його площину, трансформується в сутнісну домінанту педагогічної взаємодії вихователя і вихованця, пронизує і наповнює смислом і значенням зміст цієї взаємодії, зумовлює вибір цілей, форм, методів, способів і стилів її реалізації, сприяючи тим самим одухотворенню освітнього середовища і внутрішнього світу учасників виховного процесу. Виходячи з цього, *духовність виховного середовища* розуміється нами як вираження єдності особистісного та соціального духовних потенціалів, що відкриває перед людиною можливість включити себе як суб'єкта творення середовища до процесу становлення власної особистості [Error! Reference source not found.].

Результатом занурення вихованця до духовного виховного середовища є зростання його духовності через «піднесення» його особистості вихователем і розвиток його здатності одухотворити навколишнє середовище в процесі його творення [Error! Reference source not found.].

Діалектика взаємозв'язку виховання і духовності виявляється в єдності трьох самостійних, але взаємозалежних феноменів: духовного виховання, виховання духовності і духовності виховання [Error! Reference source not found., с. 260].

Духовне виховання пов'язане, передусім, із сімейним вихованням і діяльністю духовних освітніх закладів (духовних семінарій, академій, недільних шкіл і т. ін.), де воно є невід'ємною складовою духовної освіти як нерозривної єдності духовного навчання, виховання і розвитку.

Виховання духовності особистості є важливим завданням всієї системи освіти та її інститутів, що відображено в основних законодавчих актах і нормативно-правових документах у галузі освіти України (Закон України

«Про вищу освіту» [12], Закон України «Про освіту» [9], Концепція «Нова українська школа» [24] та ін.).

Але для досягнення очікуваних суспільством результатів виховання духовності необхідно, щоб саме виховання та самі вихователі були духовними. Це дає змогу говорити про *духовність виховання* як про сенс і сутнісну ознаку виховної діяльності, що проявляються в кожному її елементі в результаті творення й одухотворення суб'єктами цієї діяльності середовища її здійснення.

Актуальність проблеми дослідження. Проблема визначення «горизонту» духовності виховання пов'язана безпосередньо з проблемою взаємодії духовного потенціалу людини з духовним потенціалом суспільства і екстраполяцією цієї взаємодії в духовну площину освіти як соціального інституту, де відбувається одухотворення створюваного суб'єктами освітнього середовища і трансформація його в їх власний духовний світ [41, с. 16].

Наукове обґрунтування цього взаємозв'язку представлено в Концепції духовності виховання Й. Кевішаса [Error! Reference source not found.], в якій духовність розглядається як рефлексія особистості в культурі оточуючого її освітнього середовища, що детермінує зміну як створюваного нею простору (освітньої реальності), так і самого суб'єкта освіти, який творить її [Error! Reference source not found., с. 7-8]. Процес такої зміни (іншими словами, духовного преображення) можна порівняти з досягненням людиною свого духовного горизонту (духовного ідеалу): чим ближче вона просувається до нього, чим сильніше розвиваються її духовні якості, тим більше вона усвідомлює свою духовну недосконалість і тим суб'єктивно далі «відсувається» від неї горизонт духовного ідеалу.

Соціально-педагогічна цінність такого підходу до вдосконалення виховання полягає, на нашу думку, в тому, що він ґрунтується на розумінні людини як духовної істоти, в якій від початку закладено прагнення до добра (згадаємо Тертулліанове «душа за своєю природою – християнка» [33, с. 24-26]), до подолання своєї природної (вітальної) заданості через втілення в результатах духовної і матеріальної культур, в людській пам'яті. Така людина, згідно з ідеями філософської антропології, вільна, відкрита світу, автономна, здатна до розвитку, пошуку свого покликання, усвідомлення свого буття, самовизначення як індивідуального вибору, самореалізації і самовиховання [18, с. 32]. Це ставить на чільне місце усього виховного процесу «вироснування» в людині «Духовної людини» (або, в Августина Блаженного, В. Соловйова та ін. «Внутрішньої людини») через залучення її до діяльності з одухотворення себе («Духовне художество») і освітнього середовища, в результаті чого відбувається духовне преображення самого вихованця. Таким чином, процес виховання набуває вищого духовного сенсу як передача Духу від вихователя до вихованця, про що писав ще М. Феськів на початку ХХ століття: «Умієте передати дух – це і є виховання» [37]. Залежно від того, який дух передають сучасні заклади освіти своїм вихованцям, який рівень духовності освітнього середовища, що склалося в

них, такою є і духовність випускників цих закладів. Але в цьому процесі багато що залежить і від рівня духовності вихованців і їх ставлення до виховної взаємодії з педагогом.

Виходячи з викладеного вище, виникає необхідність дослідження механізмів та умов духовного преображення особистості вихованця в процесі залучення його вихователем до спільної діяльності щодо створення й одухотворення освітнього середовища, що і становить сокровенну духовну сутність самого виховання.

Сприйняття людини як активного суб'єкта виховного процесу актуалізує необхідність проведення наукового аналізу процесу виховання в діалектичній єдності виховного впливу на зростаючу особистість, з одного боку, і впливу на неї процесів саморозвитку та самовиховання – з іншого, з позицій визнання вирішального значення останніх, що узгоджується з ключовими позиціями антропологічного походу в освіті [18, с. 30].

Покладаючи в основу нашого дослідження викладені вище ідеї й положення Концепції духовності виховання Й. Кевішаса, визначаємо його **об'єктом** виховання як процес інтерналізації особистістю духовних цінностей, притаманних певному освітньому середовищу, під час одухотворення цього середовища, в результаті чого відбувається її духовне преображення.

Виходячи з того, що культурно-освітні середовища, які склалися історично, кардинально відрізняються між собою ціннісними контекстами, вважаємо, що актуальною педагогічною **проблемою** є формування суб'єктами освітньої діяльності високодуховного середовища виховання, створюючи й одухотворяючи яке, вони зростали б духовно самі.

Мета дослідження – виявити умови формування високодуховного середовища виховання й обґрунтувати психологічні механізми трансформації базових загальнолюдських цінностей, властивих їй, в духовні якості особистості, залученої до творення і одухотворення цього середовища.

Завдання дослідження:

- обґрунтувати сутність виховання як духовного преображення особистості через її піднесення;
- виявити взаємозв'язок базових загальнолюдських духовних цінностей, втілених в духовному ідеалі, з особистісними якостями суб'єктів виховного процесу, що визначають їх духовну індивідуальність;
- розкрити механізми духовного розвитку («зростання») особистості, орієнтованої на певний виховний ідеал;
- проаналізувати історичний досвід виховання духовності особистості та сучасний стан розвитку духовності виховання в Україні.

Передбачається, що реалізація поставлених завдань сприятиме практичній реалізації Концепції духовності виховання Й. Кевішаса [17].

Проблема взаємозв'язку виховання духовності особистості й одухотворення освітнього середовища досліджувалася вченими в аспектах: обґрунтування сутності духовності [41], характеристики духовності виховання як суспільного явища [Error! Reference source not found.], виявлення

діалектичної єдності духовності особистості і духовності навколишнього середовища [Error! Reference source not found.], розкриття теоретичних основ і аналізу історичних аспектів розвитку духовності виховання [Error! Reference source not found.].

Ці дослідження стали фундаментом для формування розуміння сутності виховання як духовного преображення особистості в процесі її піднесення, аналізу духовної сутності різних виховних ідеалів, які впливають на розвиток духовної індивідуальності суб'єктів виховного процесу, а також обґрунтування педагогічних можливостей трансформації базових загальнолюдських цінностей в духовні якості цих суб'єктів в процесі одухотворення ними освітнього середовища.

Виховання як духовне преображення особистості.

Розгляд виховання як духовного преображення особистості вихованця під впливом особистості вихователя і виховного середовища, створеного й одухотвореного ними, вимагає з'ясування суті преображення як процесу і результату кардинальної й незворотної зміни особистості.

Значення слова «преображення» розкривається в Тлумачному словнику Ушакова як «дія щодо зміни» [6].

У Словнику символів «преображення» означає «прояв божественності чи божественних сил (видима форма божественної природи Христа)» [3].

Словник російських синонімів подає категорію «преображення» як «злам, перелицювання, переворот, метаморфозу, зміну, пертурбацію, перегляд, перелом, ревізію, перетворення, видозміну, переродження, трансформацію» [5].

В Етимологічному словнику «преображення» трактується як словотворча калька грец. *metamorphōsis* – «образ, метаморфоза» [4].

У Короткому тлумачному словнику російської мови «перетворювати» означає «абсолютно змінювати, переробляти» [11].

Цілий ряд богословів (Косма Маюмський, Юстин Попович) [19; 27], досліджуючи сутність християнського дванадцятого свята Преображення, вважають, що під час Преображення було перетворене все людське єство, оскільки Бог, ставши людиною, «очистив» Божий образ кожної людини, видаляючи з нього «осад» первородного гріха: «Невимовно явив на Фаворі неприступне світло, Владика Христос сповнив творіння радістю і обожив людей» [19].

Підтверджує значення «преображення» як кардинальної зміни людської природи і словотвірний аналіз цього іменника, який засвідчує, що він утворився від злиття кореня «образ» (де відбулося чергування з з *жс*) з префіксом «пре-», який може означати вищий ступінь чого-небудь (**перевага, премудрість** і т.д.) або **перехід** з одного стану в інший, **переміну** вигляду, **перетворення** образу; суфіксом «-енн-», який позначає назву дії (віддієслівний іменник (девербатив)) і закінчення «-я». Таким чином, іменник «преображення» означає таку безповоротну зміну образу, яка робить його якісно іншим, кращим або істинним, очищеним від усього тимчасового,

наносного (згадаємо перетворення Христа перед апостолами Петром, Іоанном та Яковом на горі Фавор, де Він постав перед ними в Своєму справжньому вигляді).

І навпаки, якщо зміна образу відбувається у зв'язку з негативними причинами, то говорять не про його *перетворення*, а про *спотворення*, наприклад: «гнів (страх) *спотворив* обличчя людини». При зміні образу на гірший також використовують не слово «преображення», а «перетворення», «зміна». Прикладом тому може служити уривок з повісті М. Гоголя «Страшна помста», де розповідається про перетворення чаклуна: «Піднявши ікони вгору, осавул готувався сказати коротку молитву ... як раптом закричали, перелякавшись, діти, які гралися на землі; а слідом за ними позадкував народ, і всі з острахом показували пальцями на козака, що стояв посеред них. Хто він такий – ніхто не знав. Але вже він протанцював на славу козачка і вже встиг насмішити натовп навколо себе. Коли ж осавул підняв ікони, враз все обличчя його *змінилося*: ніс виріс і схилився набік, замість карих, застрибали зелені очі, губи засиніли, підборіддя затремтіло і загострилося, як спис, з рота вибігло ікло, позаду голови виріс горб, і став козак – стариганом» [10].

Роль духовних цінностей у розвитку духовних якостей особистості.

Духовне преображення особистості неможливе без свободи вибору, в якому відбувається відбір та інтерналізація близьких людині духовних цінностей, оскільки вона наділена свободою волі.

За одностайним висновком вчених, найважливішими орієнтирами виховання є гуманістичні педагогічні цінності, які невід'ємні від цінностей морально-духовних [7]. Останні складають ядро культури особистості – зерно, з якого народжується духовно зріла і відповідальна (перед собою та іншими) особистість, здатна не лише пізнавати і відображати оточуючий світ, а й одухотворяти його.

Основними мотиваційно-смысловими регуляторами життєдіяльності такої особистості є вищі людські цінності: Віра, Надія, Любов. Вони – кожна по-своєму – переломлюються крізь призму особистості, визначаючи її зміст, якість, спрямованість, впливаючи на розвиток відповідних їм особистісних якостей людини.

Віра – це впевненість в істинності чогось, яка не потребує підтвердження. Вона виявляється в *довірі* до інших і *довірливості* самої людини, а також в її *відповідальності* як бажанні виправдати чужу довіру. Така людина завжди *тримає слово* і підтверджує його відповідними *справами*, бо, як казали апостоли, віра без справ мертва. Це – *людина честі і обов'язку*, яка не посміє похитнути віру в себе з боку інших людей безсторонніми вчинками. Для неї неприйнятні подвійні стандарти. Вона є *вірною* у великому і малому, її клятва – непорушна. Її орієнтирами виступають духовні ідеали, до яких вона прагне. Вона здатна до *самопожертви* за ці ідеали. Така людина має впевненість в правильності того, в що вона вірить, тому вона, з одного боку, *смілива, тверда* і

безкомпромісна у відстоюванні цих ідеалів, а з іншого – *слухняна* в питаннях, що стосуються утвердження її віри. Послух поєднується з такими якостями особистості, як *смирненість, повага до старших*.

Надія проявляється в очікуванні кращого, а це означає, що людина, яка сподівається – *оптиміст*. Відсутність надії призводить до песимізму, зневіри і відчаю, які в духовній практиці вважаються гріховними, оскільки позбавляють людину сил для повноцінного життя і духовної боротьби, нищать її душу. Надія трансформується в таку особистісну якість, як *надійність*, тобто здатність довести розпочату справу до кінця, можливість покластися на людину. А ще така людина має *оптимістичне прогнозування* стосовно інших людей і життя взагалі. Для неї характерні *душевний спокій і мир, терпіння і стійкість у перенесенні життєвих невдач, віра в краще*.

Любов – найсильніше почуття, яке рухає людиною, змушуючи її забути себе заради іншого, віддати йому з радістю все, що є дорогого на світі, «покласти душу свою за други своя». Напевно, тому найпершою заповіддю Божою є возлюбити ближнього свого, як самого себе. У Першому посланні до коринтян Святого апостола Павла говориться, що «Любов довготерпить, любов милосердствує, любов не задрить, любов не величається, не надимається, не безчинствує, не шукає свого, не рветься до гніву, не мислить лихого, не радіє з неправди, але співтішиться істині, все зносить, усьому вірить, на усе сподівається, усе переносить» [38].

З трьох найвищих людських цінностей апостол називає найбільшою Любов, бо Бог є любов.

І ми сьогодні повторюємо, що світом править Любов, оскільки людина, яка любить, відкрита, щедра, добра, людяна, турботлива, милосердна, вимоглива до себе і разом з тим, терпима і поблажлива до інших, пробачає їх, співчуває тим, хто страждає. Людина, яка любить, вірна улюбленому, тому що не зрікаються, люблячи. Любов наповнює її душу радістю. Так, Святий Серафим Саровський, люблячи людей, милуючись кожною людиною як образом Божим і радіючи їй, звертався до кожної зі словами: «Радість моя!» Відсутність любові призводить до гордині, лицемірства, байдужості, душевної черствості, жадібності, задрості, ненависті, злостивості, жорстокості, які в своєму граничному прояві перетворюються на звірство, тобто втрату людиною образу Божого в собі, зречення своєї духовної сутності.

Тому розвиток духовних якостей вихованця є основою виховання його як соціально цінної особистості. Але для цього важливо, щоб вихователь сам був духовною особистістю. Адже бездуховний вчитель не виховає духовного учня, оскільки, за справедливим висловом К. Ушинського, у вихованні все ґрунтується на особистості вихователя. Лише особистість може впливати на розвиток і виховання особистості, лише характером можна сформувати характер [36, с. 189].

Духовність виховного ідеалу.

Людина, народжуючись, входить в суспільство, в якому вже сформовані певна духовність і певний духовний контекст виховання з властивими йому духовними цінностями. Занурюючись до цього контексту та інтерналізуючи його духовні цінності, людина соціалізується, виховується і, або адаптується до існуючого духовного контексту суспільства, або прагне змінити його, виробляючи для цього певну стратегію й програму дій.

Орієнтиром у цьому виступає виховний ідеал, прийнятий суспільством, адже яким є виховний ідеал, таким буде й суспільство. Якщо цей ідеал уособлюватиме в собі духовні чесноти людини, то суспільство рухатиметься духовним шляхом розвитку. Якщо він буде бездуховним, то суспільство теж буде бездуховним.

Духовні якості особистості утворюють у сукупності її духовний портрет. Накладання цього портрета на виховний ідеал як збірний еталонний образ вихованої людини допомагає оцінити рівень духовності самого цього ідеалу.

На взаємозв'язку виховного ідеалу й духовності суспільства наголошував у своїй фундаментальній науковій праці «Виховний ідеал» український вчений-педагог Г. Ващенко [8]. Виокремлюючи *більшовицький, націонал-соціалістичний, християнський, загальноєвропейський та український національний виховні ідеали*, він протиставляє перші два трьом останнім. При цьому Г. Ващенко обирає головним критерієм їх порівняння духовність й простежує, яким чином вона відбивається у якостях особистості вихованців, зорієнтованих на досягнення певного ідеалу. Так, бездуховність, на його думку, породжує жорстокість, класовий егоїзм, тоталітаризм, вузьку заідеологізованість і підпорядкованість лише ідеям класової боротьби й національного чванства. Проявами ж духовності видатний педагог вважає надію як вияв твердості й міцності віри, любов до Бога і людей, оптимізм, аскетизм, мужність у перенесенні негараздів, скромність, смиренність, мудрість, справедливість, гармонійне поєднання краси з добротою тощо [8, с. 74-85]. Аналізуючи відображеність цих якостей у визначеннях виховного ідеалу, сформульованих видатними європейськими педагогами, Г. Ващенко наводить дефініції Й.-Г. Песталоцці («людина, просочена християнською діяльною любов'ю і солідарністю»); А. Дистервега («гармонійна людина, активна та ініціативна в розвитку своїх здібностей»); Г. Кершенштейнера («громадянин, який служить своїй державі в міру своїх здібностей») та ін. [8, с. 90-92].

Визначаючи сутність українського національного виховного ідеалу, Г. Ващенко виходить з того, що ідеал людини – це найкраще, що створив народ в розумінні властивостей людської особистості та її призначення [8, с. 103].

Традиційним ідеалом він називає той, який витримав іспит історії, найбільш відповідає психології народу та його призначенню, увійшов у психіку народних мас, відбитий у народній творчості і творах кращих

представників мистецтва й письменників, які стали духовними провідниками свого народу [8, с. 104].

Основні риси українського національного виховного ідеалу – духовний аристократизм, любов до Бога, Батьківщини і ближнього, релігійність, бадьорість духу, милосердя до убогих і сиріт, християнський оптимізм, естетизм, екзогамія (приятне ставлення до інших народів), хлібосольність, повага до старших, вірність, терплячість, смиренність, працьовитість, правдивість, чесність, вірність слову, сводоболубність, честь і гідність, відважність, хоробрість [8, с. 104-162] – найбільшою мірою втілилися в ідеалі українського козака, життєвим кредо якого було: «Душу – Богові, життя – Батьківщині, честь – нікому».

Християнські духовно-моральні цінності в освітньому Стандарті Нової української школи.

Виховний ідеал, що сформувався в Україні на початку нинішнього століття, зберіг і втілює в собі спадкоємність християнських духовно-моральних цінностей. Вони знайшли своє відображення в багатьох наукових і літературних джерелах, а також в нормативно-правових документах в галузі освіти. Так, Концепція Нової української школи містить такі якості національного виховного ідеалу, які сприяють забезпеченню щасливого життя молодих громадян України в ХХІ столітті, формують у них віру в себе, свій потенціал і свою здатність змінювати країну [24].

В основу Концепції покладено ідеї демократичного громадянства і соціального партнерства, філософія дитиноцентризму з презумпцією талановитості кожної дитини, а також компетентнісний підхід. Відповідно до цих «наріжних каменів» Концепції головною фігурою в Новій українській школі є учень як суб'єкт освітньої діяльності, особистісне становлення якого відбувається у взаємодії із сім'єю, школою, суспільством і який «Любить вчитися – довіряє школі – радіє життю» [24].

У Державному стандарті початкової освіти, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України № 87 від 21. 02. 2018 р. [35], визначено одну з найважливіших освітніх цілей – формування морально-естетичних цінностей учнів – і сформульовано пріоритети освіти в духовному вимірі: розвиток і задоволення духовних потреб дитини, формування ідеалів, цінностей, гармонізація її поведінки.

У Стандарті закладено основні цінності (24 чесноти), на формування яких має спрямовувати свою діяльність вітчизняна початкова школа: креативність, допитливість, критичне мислення, любов до навчання, **мудрість**, відвага, наполегливість, чесність, енергійність, **любов**, доброта, соціальний та емоційний інтелект, співпраця, справедливість, лідерство, вміння прощати, скромність, розсудливість, самоконтроль, вміння цінувати красу, вдячність, оптимізм, гумор і **віра**. Зіставляючи ці чесноти з головними загальнолюдськими духовними цінностями, можна дійти висновку, що вони досить повно представлені в цьому переліку (крім цінності **надія** і похідних від неї) та доповнені такими актуальними для сучасного суспільства

європейськими цінностями, як креативність, критичне мислення, соціальний та емоційний інтелект, співробітництво, лідерство, оптимізм.

24 чесноти учня початкової школи, які представлено в Стандарті, розподілені за трьома основними групами: «Думаю – Відчуваю – Дію». Ці групи узгоджуються з трьома основними сферами його особистості (інтелектуальною, емоційно-почуттєвою, вольовою), до яких у Стандарті додані ще й духовна, соціальна та фізична сфери. З їх урахуванням спроектовано Портрет випускника Нової української школи.

Духовна складова цього Портрета передбачає:

- в початковій школі – усвідомлення основних моральних норм, їх додержання й виконання, розпізнавання вчинків, які суперечать цим нормам, і засудження їх;

- в основній школі – шанобливе ставлення до народних, релігійних та нерелігійних традицій різних культур;

- в старшій школі – віру в себе і Україну, докладання зусиль до її розвитку (це – один із проявів Віри як духовно-моральної християнської цінності).

Аналіз духовного змісту виховних ідеалів різних суспільних груп допомагає дійти висновку, що ідеал, як сукупність еталонних духовних якостей особистості, приводить у дію механізм розвитку і саморозвитку духовності учасників виховного процесу через ідентифікацію з цим ідеалом і співвіднесення «Я-реального» з «Я-ідеальним». Усвідомлення невідповідності між ними виступає рушійною силою духовного самовдосконалення особистості, в якому вона, прагнучи до еталонної моделі духовної особистості, підноситься й преображається, назавжди звільняючись від наносних негативних якостей. Етапами духовного преображення особистості виступають: самоспоглядання – виявлення і оцінювання своїх негативних якостей – самоосуд – усвідомлення необхідності позбутися від цих якостей – каяття (покаяння + зречення негативних якостей) – самозміна, в результаті чого відбувається незворотна зміна особистості на краще, яка робить її якісно іншою в духовному сенсі.

Катарсис як шлях духовного преображення особистості вихованця.

Викладене вище дає змогу розглядати виховання як кардинальну зміну особистості вихованця в результаті «очищення» його характеру від негативних якостей, їх «зживання», катарсизації, зумовленої сильним емоційним переживанням.

У зв'язку з цим завдання вихователя полягає в тому, щоб створити умови для такого катарсису, особливо, якщо Образ Духовної Людини у вихованця замутнений сформованими у нього негативними якостями і потрібно спочатку «пробудити» в ньому Духовну Людину, очистити його первозданий Образ від «шкідливих домішок», *преобразити* його, щоб вихованець став «іншою людиною». А це вимагає від вихователя особливого душевного тепла, душевної чутливості й педагогічної майстерності, головним педагогічним знаряддям в якому є *Любов*. Адже лише вона дає

педагогу право на будь-який виховний вплив (і на заохочення, й на покарання): якщо вихованець впевнений, що він продиктований любов'ю до нього, він не залишиться байдужим і не стане виставляти психологічних захистів навіть стосовно покарання.

Преображення особистості вихованця за допомогою методу педагогічного вибуху.

І тоді, ґрунтуючись на любові до вихованця, вихователь може використовувати у взаємодії з ним *метод педагогічного вибуху* – викликання в нього сильного емоційного переживання (аж до стану афекту), яке дає йому такий емоційний «струс», що він блискавично переосмислює своє життя, назавжди зрікається своїх негативних якостей (вони нібито відколюються від нього, відлітають геть), він назавжди звільняється від них і змінює свої цінності, стаючи «іншою людиною» – іншими словами преображається. Від вихователя при цьому вимагається, щоб він був естетично виразним, емоційно сильним і переконливим, мав моральне право на такий вчинок і був здатний змінити світогляд вихованців своїми діями.

Великим майстром використання методу педагогічного вибуху був А. Макаренко, який описав випадки успішного застосування цього методу в своїх творах (А. Макаренко, «Педагогічна поема» [21], «Прапори на баштах» [22]). Прикладом використання методу педагогічного вибуху можна, на нашу думку, вважати також (і насамперед) Євангельські притчі про відвідування Ісусом Христом срібrolюбного Закхея, зцілення Марії Магдалени від семи бісів і т. ін.

Хоча, незважаючи на всю величезну виховну силу методу педагогічного вибуху, слід звернути особливу увагу вихователів на те, що використовуючи цей метод у виховній роботі, необхідно дотримуватися великої обережності, оскільки він ефективний лише в надзвичайних випадках і лише зрідка, інакше він втрачає свою «преобразувальну силу». Якщо ж вихователь педагогічно доцільно використовуватиме метод педагогічного вибуху в своїй роботі, то він тим самим сприятиме встановленню такої виховної взаємодії вихователя і вихованців, в якій їх суб'єктність змінить педагогічне мислення й закони індивідуального і групового розвитку всіх учасників цієї взаємодії.

Педагогічним вибухом може стати і прочитання книги Г. Троєпольського «Білий Бім Чорне вухо» [34], і перегляд фільму Р. Еммеріха «Післязавтра» тощо. Недаремно ж існує багато випадків, коли люди говорять: «Ця книга змінила моє життя». Важливо лише, щоб ці зміни були гуманістичними.

У зв'язку з цим педагог має бути готовим використовувати мистецтво як засіб педагогічного катарсису, оскільки воно забезпечує своєрідність художнього переживання, коли і вихованець, і він сам, з одного боку, опиняються в ситуації, заданій художнім твором, а з іншого – залишаються поза нею і можуть критично оцінювати її, що багато в чому визначає природу художнього катарсису [20, с. 300] і виступає для них у якості морально-

естетичного дзеркала, в якому відбивається їхня власна недосконалість і за допомогою якого вони перевіряють на міцність свої переконання.

Преображення особистості вихованця за допомогою методу «виховання на високому».

Метод виховання на високому довів свою успішність в історії української педагогіки. Він ґрунтується на опорі у виховному процесі на вищі загальнолюдські цінності й використанні педагогічних засобів, що підносять особистість вихованців.

Так, П. Юркевич доводив, що людина стає кращою, коли споглядає краще в усіх проявах краси: в захоплюючому прикладі викладача, в сильних враженнях від історії людства і вітчизни, в процесі залучення до сприймання і виконання художніх творів, споглядання і переживання істини, добра і краси, оскільки світ відкривається, робиться близьким людині не через знання, а через почуття, через серце. Коли знання зігріті почуттями, переживаннями, вони втілюються в людській душі і «переходять з пам'яті в серці, або ... в мистецтво, іншими словами, перетворюються або на загальне прагнення до добра, або на здатність до правильних дій» [40, с. 85], тобто стають надбанням духовного світу людини і регулятором її позитивно спрямованої діяльності [39].

Ідея «виховання на високому» стала провідною у творчості Б. Вишеславцева та І. Ільїна, які вважали, що виховувати і досягати духовно-творчих вершин можна лише на найвищих загальнолюдських цінностях – Любові, Свободі, Творенні, Надзавданні, Подвижництві.

І. Ільїн уточнює, що покладання цих цінностей в основу будь-якої діяльності дає змогу виконувати її зі зворушеною легкістю, радістю і простотою.

Сучасний педагог Ю. Азаров виявив педагогічні умови «виховання на високому»: єдність насолоди, творчості і надзусиль; безумовне прийняття вихованця і визнання талановитості кожного, щедрість в оцінюванні здібностей і результатів діяльності вихованців [Error! Reference source not found., с. 6, 14-15].

Технологія створення ситуації успіху.

Ці умови стали ключовими в технології створення ситуації успіху, застосування якої в духовному сходженні особистості, яка одухотворює освітнє середовище, передбачає опору на її позитивні якості, розвиток її впевненості у своїх силах і створення атмосфери емоційної піднесеності, яка надихає і мотивує вихованців на духовне преображення. При цьому вихователю неприпустимо акцентувати увагу вихованців на їхніх промахах і недоліках. Позитивний, фасилітуючий фон взаємодії учасників виховного процесу, відчуття вихованцями підтримки з боку вихователя дає їм відчуття захищеності й потрібності, робить привабливою роботу над собою і своїм духовним вдосконаленням, сприятливо впливає на стиль стосунків і аксіосферу освітнього закладу.

Філософія серця як методологія духовного преображення особистості.

Розуміння виховання як преображення особистості вихованця через її піднесення – одна з ключових ідей філософії серця, яскравими представниками якої є Д. Туптало, Г. Сковорода, М. Гоголь, П. Юркевич. Вони вбачали завдання виховання в піднесенні людського духу і преображенні людини у «високошляхетного естетичного і морального художника» [23, с. 3]. Ефективним засобом досягнення цього завдання вони вважали красу.

Так, П. Юркевич був переконаний, що виховання красою робить можливим визрівання внутрішньої невидимої міри в серці людини. Естетичну ж будову душевного життя молодого покоління П. Юркевич вважав не розкошами, а сутнісно необхідною умовою формування в нього начал гуманності [40, с. 85].

Знайомити вихованців з естетичним змістом явищ навколишнього світу філософ радив там, де він втілюється в прекрасній і витонченій формі, сприймаючи яку, вони будуть чуттєво переживати морально-естетичний дух речі на тих засадах гармонії, досконалості і шляхетності, за якими вона створена. При цьому П. Юркевич звертав увагу на те, що прислухатися вихованцям до того, що розповідають про світ і життя прекрасні музи, слід не з метою стати художниками, композиторами чи поетами, а для того, щоб збагатитися досвідом та ідеями, щоб дух звикав до чистих, високих настроїв.

Школа, в якій не навчають співу, є, на думку П. Юркевича, явищем ненормальним, адже вона не готує дітей до життя на волі, на просторі, під відкритим небом. А якщо школа дала світло без тепла, вміння знати без здатності переживати, а завдяки переживанням – співчувати, то знання використовуватимуться лише як засоби для задоволення самолюбства, а не для суспільного блага, щастя і вдосконалення людей [40, с. 28].

Чутливо розуміючи необхідність розвитку серця людини як осердя її духовності, афонський подвижник, старець Паїсій Святогорець, нещодавно канонізований церквою, писав: «Яку б справу не робила людина, вона має робити її від серця, в іншому ж випадку вона не змінюється духовно. Те, що робиться від серця, не втомлює. Серце – це немов би самозарядний пристрій: чим більше воно працює, тим більше й заряджається .... І не лише в подаянні, а й у разі, коли належить щось узяти, ми не повинні думати про себе, але завжди прагнути до того, що приносить спокій душі іншого. У нас не має бути жадібності. Ми не повинні думати про те, що маємо право взяти, скільки ми хочемо, а іншому нехай не залишиться нічого» [25].

Основою всього духовного життя є, на думку Святого, дух жертвності... Найвища радість буває від жертви [26].

Кордоцентричність педагогіки Василя Сухомлинського.

Кордоцентричною за своєю сутністю є й виховна система видатного педагога-гуманіста В. Сухомлинського, який виступав проти абсолютизації значення знань і доводив, що «створити людину – не означає перекласти

знання зі скарбниці мудрості в голови наших вихованців. ... Знання самі по собі – ще не моральність. Знання – ще не ідея і тим більше не переконаність. Учні можуть все знати про побут давніх спартанців, але не вміти поводитися в громадських місцях, не співвідносити свої вчинки, бажання з інтересами інших людей. Тому, знання – не мета, а лише засіб, інструмент формування особистості» [30, с. 29].

В. Сухомлинський створив і довів на практиці ефективність виховної системи, в основу якої, як наріжні камені, покладені концепти (за О. Сухомлинською, «константи»): «Краса», «Емоції і Почуття», «Радість», «Серце», «Любов».

Життєве кредо видатного педагога втілене в словах: «Що було найголовнішим у моєму житті? Не замислюючись, відповідаю: любов до дітей» [28, с.3].

Любов – це вершина виховної системи В. Сухомлинського. Вона виявляється у ставленні до Дитини, Людини, Природи, Батьківщини.

А духовно вивершується ця система через Серце, в якому Любов народжується і перетворюється на дієву творчу силу. І в цій ідеї проявляється кордоцентричність виховної системи педагога, яка увібрала в себе ідеї філософії серця Д. Туптала, Г. Сковороди, М. Гоголя, П. Юркевича, але знайшла свій неповторний спосіб реалізації цих ідей.

Творча спадщина В. Сухомлинського ще чекає на свого дослідника, який би провів контент-аналіз змісту його праць з метою виявлення різних взаємозв'язків концепту «Серце» з іншими концептами, адже ці зв'язки проходять червоною ниткою крізь усі твори видатного педагога: наукові праці «Шлях до серця дитини», «Щоб у серці жила Батьківщина» [Error! Reference source not found.], «Батьківщина в серці»; найвідоміший твір «Серце віддаю дітям» [28], який, за висловом самого автора, «присвячений серцю педагога», описує пошуки ним педагогічних способів «відкриття шляху до серця дитини», «виховання в гармонії її розуму і серця» і в якому втілена найголовніша педагогічна істина: «щоб стати справжнім вихователем дітей, необхідно віддати їм своє серце» [28, с. 3-4].

Різні аспекти «сердечних» відносин пронизують зміст майже всіх інших праць В. Сухомлинського. Прикладами такої близькості є словосполучення: «пізнавати розумом і серцем»; «жити серцем, віддавати своє серце», «торкнутися найпотаємніших куточків сердець», «відгукуватися в серці», «приймати близько до серця», «шляхетне серце, сердечність дитини», «пам'ять серця патріота», «захищати ніжне дитяче серце від зла», «врізатися в серце дитини», «розтопити крижинку в дитячому серці», «сердечні стосунки між людьми». Разом з тим, в його творах можна знайти і приклади негативної модальності «сердечних відносин»: «глибокий сердечний біль за іншу людину, сердечні рани, скалічене дитяче серце», або приклади, коли слово вчителя «не доходить до глибини серця вихованця».

Педагогічний дотик до серця у виховній системі В. Сухомлинського є основою громадянського виховання учнів. «Донести до серця високу моральну ідею – означає ввести підлітка до світу громадянського життя, дати

йому громадянську радість служіння Батьківщині, суспільству», – пише він в роботі «Народження громадянина» [32]. Це відбувається через співчуття, проникнення до духовного світу іншої людини, відданість: «Дитяче серце має бути комусь відданим. Якщо маленька людина не залишила частки свого серця в ляльці, конячці, плюшевому ведмежаті, пташці, ніжній і беззахисній квіточці, деревці, улюбленій книжці – для неї недоступне глибоке почуття людської дружби, вірності, відданості, прихильності» [32]. Своє виховне завдання В. Сухомлинський вбачав у тому, щоб у відданні серця між дитинством і підлітковим віком не було меж, щоб сердечне багатство, накопичене в дитячі роки, не було розгублено з часом. Адже навіть праця, на його переконання, виховує лише тоді, коли в ній бере участь Серце – «без нього праця не виховує» [32].

У виховній системі В. Сухомлинського Серце безпосередньо пов'язане з Красою. Обґрунтовуючи взаємозв'язок між ними, педагог-гуманіст зазначає, що від того, як вихователь зуміє навчити своїх вихованців відчувати серцем внутрішній світ іншої людини, залежить духовна краса особистості [32].

Механізм цього має психологічну природу: від сприйняття краси – милування нею – вироблення емоційного відгуку на неї і чутливості до краси – до розуміння й відчуття серцем найтонших душевних переживань іншої людини – співчуття – співпереживання їй – співпричетності і небайдужості до неї. Таким чином, Краса зовнішня перетворюється в серці вихованців на красу внутрішню і спрямовує їх на сходження до моральних і духовних вершин. Саме тому концепт «Краса» в педагогічній системі В. Сухомлинського дуже часто поєднується з концептом «Висота». «Одухотворення, олюднення невід'ємно пов'язані з красою, з почуттям красивого і високого», – пише він в «Народженні громадянина» [32].

Важливу роль у цьому процесі педагог-гуманіст відводить слову вчителя-вихователя, говорячи, що: «Сила слова вихователя, вплив слова на духовний світ вихованця, вміння «глаголом запалювати серця» залежать від того, яку емоційну культуру виховує співпереживання. Тому Школу радості він називає ще Школою співпереживання, або, Емоційною школою.

Розуміючи, що слова стають рушіями поведінки і дій вихованців лише тоді, коли вони перетворюються в їхні власні надбання, В. Сухомлинський зазначає, що вихователі молоді мають бачити перед собою не абстрактного, а живого, конкретного вихованця з його думками, досвідом, почуттями. Лише за такої умови можна виховати справжнього громадянина, людину, яка і розумом, і серцем стверджує моральні та громадянські ідеї й втілює їх у своєму житті. Місія вихователя полягає, на його думку, в тому, щоб «у роки дитинства і отрочтва розвивати, ушляхетнювати у своїх вихованцях найбільш тонкі душевні, сердечні, нервові механізми, за допомогою яких встановлюються взаємини між особистістю і світом людини. У дитинстві ці механізми дуже чутливі, їх потрібно берегти, не допускати огрубіння, примітивізації, морально-емоційної порожнечі» [29].

Ідеї видатного педагога щодо зв'язку емоційно-естетичного розвитку та громадянського виховання молоді знайшли в Україні відображення в Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки [13], основними напрямками реалізації якої є громадянсько-патріотичне, військово-патріотичне та духовно-моральне виховання.

Співзвучним ідеям В. Сухомлинського є положення Стратегії щодо необхідності формування ціннісних орієнтацій і громадянської самосвідомості у дітей та молоді на прикладах героїчної боротьби українського народу за національне самовизначення і творення своєї власної держави, проявах мужності й героїзму учасників революційних подій в Україні в 2004, 2013-2014 роках, учасників Антитерористичної операції та Операції Об'єднаних сил.

Стратегія зорієнтована на виховання у молоді почуття гордості за Україну, піднесення національного духу та національної гідності, усвідомлення співпричетності своєї долі до долі свого народу та історії розвитку своєї держави, формування у молоді громадянського бачення світу.

Путівниками в реалізації цієї Стратегії можуть слугувати ідеї В. Сухомлинського, викладені ним у праці «Народження громадянина»: «Домогтися того, щоб вихованця вже з дитинства хвилювало сьогоднішнє і майбутнє Батьківщини ... Без усвідомлення величної ідеї Батьківщини людина не може бачити частки своєї рідної Вітчизни в рідному селі, в рідному місті, вона не відчуває гарячої потреби що-небудь зробити для звеличення України ... Громадянські думки, почуття, тривоги, громадянський обов'язок, громадянська відповідальність – це основа почуття людської гідності. Той, у кого ви сформували ці якості душі, ніколи не проявить себе в чомусь поганому, навпаки – він буде прагнути проявити себе лише в доброму, гідному наших ідей, нашого суспільства ...» [32]. Тому, на переконання В. Сухомлинського, виховати справжнього громадянина, патріота України можна лише через Серце, Душу, Любов, Красу. Саме в них приховується могутня сила одухотворення освіти і виховання духовності учасників освітнього процесу.

У зв'язку з цим, виховну місію школи видатний педагог вбачав у тому, щоб з першого ж дня перебування в ній вихованців «навчати їх бачити красу, сприймати і переживати її. Переживання краси природи, людини, людських відносин – могутній збудник думки. ... Лише той, хто вміє бачити красу, стає чутливим до музики слова, готовим сприймати ідею, виражену в слові, ... адже ідея, яку несе в собі слово, розкривається перед людиною лише тоді, коли до її серця, до її душі доноситься краса» [30, с. 106]. І лише за такої умови, на наше переконання, може реалізуватися ідея Д. Кабалевського «Прекрасне пробуджує добре» [15].

Краса як засіб духовного піднесення суб'єктів педагогічної взаємодії.

Тому краса є дієвим педагогічним інструментом, який дає змогу педагогу через викликання у вихованців прагнення до краси, фасилітацію в них позитивних естетичних емоцій і почуттів від споглядання краси і залучення до її творення в процесі освітньої діяльності впливати на

формування їхньої особистості та розвиток її духовності. В цьому і полягає важлива соціальна місія педагога як творця і фасилітатора краси педагогічної дії, спрямованої на духовне піднесення особистості. І всі існуючі класифікації стилів педагогічної взаємодії ґрунтуються на критерії її здатності виконувати цю функцію.

Візьмемо хоча б класифікацію В. Кан-Калика, де стилі педагогічної взаємодії вибудовуються від спілкування-залякування або спілкування-загравання, що характеризуються, відповідно до категорій педагогічної естетики, як потворні, ниці і навіть трагічні – до спілкування-захопленості вихованців спільною діяльністю (зокрема, й зі створення та одухотворення освітнього середовища), яке є прекрасним і піднесеним. Адже захопленість підносить людину, оскільки захоплена людина у своєму духовно-творчому пориві є натхненною, щасливою й спрямованою до вершин людського духу.

І навпаки, приниження викладачем учнів чи студентів свідчить про ницість його самого, наявність у нього комплексу неповноцінності. Адже, згідно із теорією індивідуальної психології А. Адлера, комплекс неповноцінності є зворотним боком, кінцевою компенсацією прагнення особистості до вивершення над іншими. Звідси випливає дуже важливий для сучасної педагогіки висновок, що дійсно «висока» особистість не прагне підвищити свій авторитет і статус, тим більше, за рахунок приниження інших. Вона, навпаки, підносить їх до себе, відкриває їм їхню цінність, прагне, щоб вони, відчувши цю цінність, зростали духовно, прагнули стати ще кращими, наблизитися до свого духовного горизонту. А в цьому, на думку українського вченого-педагога і філософа І. Зязюна, і полягає педагогічна майстерність як краса педагогічної дії [14].

Педагогічна діяльність педагога-майстра завжди є високою красою педагогічної дії, головним *методом* реалізації якої є *педагогічний дотик* душі вихователя до душі вихованця, коли душевна краса педагога полонить собою, як сказав академік І. Зязюн, душу вихованця і веде його за собою [14]. Такий педагог-майстер приносить задоволення своїм учням і студентам, сам отримує естетичну насолоду від своєї роботи, виступає фасилітатором позитивних естетичних емоцій і почуттів у своїх вихованців, і завдяки цьому стає для них Учителем життя, Учителем, на якого чекають.

Стати таким педагогом-майстром може кожен педагог, який цього прагне. Адже, за визначенням, представленим в «Педагогічній енциклопедії» за редакцією І. Каїрова [16], педагогічна майстерність – це високе мистецтво педагогічної дії, доступне кожному, хто працює за покликанням і любить дітей.

Категорія краси в Педагогіці добра Івана Зязюна.

У Педагогіці добра академіка І. Зязюна першоосновою духовно-морального вдосконалення особистості проголошується розвиток її емоційно-почуттєвої сфери: естетичних почуттів і емоцій як найпростіших форм їх прояву та основи для їх виникнення.

У зв'язку з цим важливою особистісною якістю педагога І. Зязюн вважає здатність відчувати красу. Адже це означає – будувати на її основі всю свою діяльність, прагнути до прекрасного й уникати того, що в суспільному досвіді розглядається як потворне або комічне.

Це відбивається в екзо-естетиці (зовнішньому вигляді, естетиці середовища, створюваного учасниками педагогічної взаємодії; естетиці й етиці самої цієї взаємодії, що відображають рівень її духовності), а також в ендо-естетиці (естетизації ціннісних орієнтацій суб'єктів педагогічної взаємодії, що виявляється у взаємопроникненні ціннісних, духовних та естетичних орієнтацій; естетизації їх мислення – стрункості, чіткості, логічності, моральній чистоті і духовній височині помислів). Це неодмінно позначається на одухотвореній естетизації мовлення педагога, в якій поєднуються Логос, Етос і Пафос, а також на естетиці його педагогічної діяльності, яку можна схарактеризувати як *красу педагогічного дії*.

Таким чином, вплив на почуття розглядається в Педагогіці добра [14] як основа професійної діяльності педагога. Адже педагогічно дієвим в навчанні і вихованні є не те, що засвоєне учнями і студентами на основі інформації, знань, «промовляння», які є зовнішніми щодо вихованців, а те, що пережите, відчуте ними й виходить від внутрішнього пориву їхньої душі, їх потреби, бажання, інтересу. Орієнтуючись на знаннєву парадигму освіти, педагог апелює лише до розуму, логіки, мислення учнів і студентів. Але ці «істини», засвоюючись на інформаційному рівні, не торкаються їхньої емоційно-почуттєвої сфери, залишають їх байдужими, «холодними», оскільки цей процес позбавлений високого естетичного смислу. У ньому відсутнє те, що становить зміст естетики: «сприймаючи – переживаю». Внаслідок того, що учні та студенти сприймають знання без переживання, вони не стають спонуками до їхніх духовно-моральних, «красивих» дій. Тому, знаючи, як правильно потрібно діяти, вони роблять так лише тоді, коли це відбувається під контролем педагога або іншої значущої для них особи. Тому сучасній педагогіці потрібні не лише вербальні, інформаційні та аналітичні способи впливу на інтелект вихованців, а передусім, такі форми й методи, які через вплив на почуття долучатимуть їх до переживання духовності і моральності вчинків, дій, слів та ін. і поведуть їх від відчуття, переживання, чуття – до розуміння, усвідомлення своїх відчуттів, емоцій, почуттів і думок, оцінювання рівня їх духовності і моральності. А щоб досягти цього, педагогу необхідно вразити вихованців. А це вимагає від нього виразності: і слів, і дій, і впливу. Звідси випливає необхідність вироблення педагогом таких якостей, як педагогічна виразність (адже невиразний педагог не зможе вразити учнів і студентів, вплинути на їхні почуття), педагогічний артистизм, особистий шарм – духовна атрактивність викладача. А ці якості є складовими його педагогічної майстерності.

Педагогіка вищих цінностей Юрія Азарова.

Педагогічна майстерність, або, педагогічне мистецтво, на думку Ю. Азарова, є трансцендентним за своєю сутністю. Воно – «завжди прорив у

сферу духовно-вищого, у сферу нікому не відомої універсальності. Воно відкриває нові шляхи в теорії і практиці освіти, розвитку і виховання, збагачуючи традиційну дидактику оригінальними формами майстерності і новими технологіями» [Error! Reference source not found., с. 50]. У зв'язку з цим, Ю. Азаров розглядає педагогічне мистецтво як синонім трансцедентальної педагогіки, педагогіки вищих цінностей, Педагогіки Любові, Свободи і Творчості [Error! Reference source not found., с. 51].

Призначення педагогічного мистецтва вчений вбачає в стимулюванні духовно-творчих процесів, які внаслідок ірраціональності неможливо охопити логічними методами, свідомістю, мисленням, логікою. Такі важливі явища, як інсайт, інтуїція, духовно-творчий порив, *життєлюбність* і *людинолюбство*, *віра* у свої потенційні можливості нерідко бувають непідвладними розуму, а усвідомлюються лише в надрах ірраціональних глибин [Error! Reference source not found., с. 51].

Структуру педагогічного мистецтва утворюють, за Ю. Азаровим, духовність і право, об'єднані інтуїтивно-творчим потенціалом уяви, волі і міцністю біоенергетичної основи самореалізації особистості педагога. Духовність як сила інтелектуально-естетичних, морально-вольових і фізичних даних його особистості, є, на думку вченого, основою людського права на різноманітне духовно-творче саморозкриття, в якому зацікавлений кожен учень і кожен педагог [Error! Reference source not found., с. 51].

Сила педагогічного мистецтва вимірюється, на переконання Ю. Азарова, силою *любові*. А Любов являє себе не інакше, ніж в образі *краси*. Істинне в культурі пронизане любов'ю. Чим більше високою є любов у творі мистецтва, тим яскравішою буде його художність. Чим більше краси і духовного горіння в спілкуванні вихователя і вихованців, тим досконалішим є виховання [Error! Reference source not found., с. 117]: «Захопити будь-якою справою вихованців здатний той педагог, який може спалахнути і увійти до внутрішнього світу кожного вихованця через його почуття. Вогонь має бути видимим. Він не повинен бути фальшивим, зіграним. Це в жодному разі не є акторською технікою, оскільки він має не грати, а проживати свої найкращі миті разом з вихованцями – і тоді вони *вірять* йому, йдуть за ним, захоплюються тим, що він їм пропонує. Чим я беру? – лише одним, – хвилюванням. І до цього хвилювання я готуюся, як піаніст до свого виступу, прагнучи виховувати своїх учнів на *прекрасному* і *високому*. На превеликий жаль, зазначає Ю. Азаров, більшість людей не вірить у свої вищі потенційні можливості [Error! Reference source not found., с. 78-79]. Для того, щоб педагогічне мистецтво «розкрилося», необхідно подолати шлях до вершин професіоналізму через очікування насолоди духовно-творчого порядку, через переживання інсайту [Error! Reference source not found., с. 81].

Педагогічне мистецтво не мислиться без піднесення душевних сил, без натхнення, без осяяння. Воно є проблиском духовно-пізнавальних сил педагога і студента (учня), коли їм відкривається нове бачення, коли вони запалюються бажанням якомога швидше щось освоїти, дістатися самих глибин предмета чи явища: «Осяяння – це стан щирого задоволення,

розкріпачення душі й тіла, коли кожна клітинка людської істоти залучається до духовно-пізнавального процесу. Осяяння, що спалахнуло в душах педагога, студента і учня, здатне викликати до життя натхнення. Воно пронизує всі педагогічні методи і прийоми, увесь склад душі, всю особистість та індивідуальність педагога. Але воно не з'являється саме по собі, а є результатом цілеспрямованої підготовки» [Error! Reference source not found., с. 55], у процесі якої абстрактні ідеї й цінності набувають неповторного одухотвореного змісту [Error! Reference source not found., с. 27].

Висновки.

Узагальнення проаналізованих у розділі ідей та підходів педагогів минулого і сучасності до проблем одухотворення середовища й процесу виховання зумовлює висновок, що всі вони знаходяться в проблемно-змістовному полі аксіологічного та культурологічного підходів і відображають сутність виховання як духовного преображення особистості вихованця під впливом особистості вихователя і виховного середовища, створюваного й одухотворюваного ними. Метою виховання, з цих позицій, є перетворення «людини освіченої» на «людину культурну, носія морально-духовних загальнолюдських і національних цінностей». Засобами реалізації цієї мети є катарсис і піднесення особистості вихованця шляхом виховання його *на високому*, а у *виняткових випадках* – використання методу *педагогічного вибуху*.

Базові загальнолюдські духовні цінності (Віра, Надія, Любов), втілені в духовному ідеалі, є мотиваційно-смысловими регуляторами життєдіяльності соціально цінної особистості. Вони, кожна по-своєму, переломлюються крізь призму особистості, визначаючи її спрямованість, і в процесі спільної діяльності суб'єктів освітнього процесу щодо створення й одухотворення виховного середовища трансформуються в їхні особистісні якості, що визначають їх духовну індивідуальність. Ці якості є похідними від кожної із загальнолюдських духовних цінностей.

Так, *Віра* зумовлює впевненість, довіру, довірливість, відповідальність, вірність, твердість слова, єдність слова і справи, честь, обов'язок, здатність до самопожертви, сміливість, безкомпромісність, слухняність, смирення, повагу до старших. Похідними від *Надії* є оптимізм, надійність, доведення розпочатої справи до кінця, можливість покластися на людину, оптимістичне прогнозування щодо інших людей і життя взагалі, душевний спокій і мир, терпіння і стійкість у перенесенні життєвих негараздів, сподівання на краще. Від *Любові* походять довготерпіння, милосердність, відкритість, щедрість, доброта, людяність, турботливість, вимогливість до себе і терпимість, поблажливості до інших, вміння прощати, співчуття, радість. Тому розвиток духовних якостей вихованця є основою виховання його як соціально цінної особистості.

Механізмом духовного розвитку («зростання») особистості, орієнтованої на певний виховний ідеал, є емоційне переживання і прийняття цього ідеалу як еталонного зразка, індивідуально значущої мети самозміни.

Подальшим етапом процесу духовного зростання особистості є співвіднесення нею свого «Я-реального» з «Я-ідеальним». Усвідомлення невідповідності цих образів і прагнення людини до ідентифікації з ідеалом стає провідним мотивом зживання нею своїх негативних якостей і посилення позитивних. Чим більше особистість працює над собою і чим більше зростає її духовність, тим більше відкривається перед нею її духовна недосконалість і посилюється бажання здобути («стяжати») чесноту. Цьому процесу немає меж, і досягнення його мети нагадує шлях людини до горизонту: чим більше вона наближається до нього, тим більше горизонт віддаляється.

Але зміст і спрямованість процесу духовного зростання особистості зумовлюються духовністю самого виховного ідеалу. Якщо цей ідеал буде збірним образом усіх духовних чеснот людини, то виховання спрямовуватиметься на розвиток духовності і людини і суспільства. Якщо ж він бездуховний, то й виховання теж буде бездуховним.

Прикладом цього, на думку Г. Ващенко, можуть слугувати більшовицький і націонал-соціалістичний виховні ідеали, що зорієнтовують зміст і процес виховання на формування членів тоталітарного суспільства, для яких духовність і мораль підпорядковані класовим інтересам, боротьбі за владу та знищення ворогів [8]. Навпаки, християнський, загальноєвропейський і український національний виховні ідеали, що ґрунтуються на вищих загальнолюдських духовних цінностях, мають вселюдський характер і гуманістичну спрямованість, яка передбачає діяльну любов до Бога, Батьківщини і ближнього.

Орієнтація української системи освіти на ці ідеали сприяла тому, що вона акумулювала в собі загальнолюдські духовні цінності і накопичила багатий історичний досвід виховання на їх основі духовної особистості та розвитку духовності виховання. Так, філософія серця, що ґрунтується на емоційно-чуттєвому розвитку моральної, естетичної і духовної сфер особистості за допомогою прилучення її до краси, знайшла свій розвиток в естетичних ідеях педагогіки А. Макаренка, кордоцентричній виховній системі В. Сухомлинського, Педагогіці добра І. Зязюна, педагогічних постулатах Концепції Нової української школи. Відповідно до цих «наріжних каменів» Концепції головною фігурою в Новій українській школі є учень як суб'єкт освітньої діяльності, особистісне становлення якого відбувається у взаємодії з сім'єю, школою, суспільством і який «любить вчитися – довіряє школі – радіє життю» [24].

Провідну роль у формуванні такої установки відіграє вчитель, який, будучи носієм найвищих загальнолюдських духовних цінностей, мотивує й фасилітує самостійну діяльність учнів з культивування у себе цих цінностей в процесі спільної з учителем діяльності зі створення й одухотворення освітнього середовища. Чим вищим є рівень духовного розвитку вчителя, тим на більш високу духовну висоту він піднімає учня в процесі їхньої педагогічної взаємодії, підносячи його духовно і відкриваючи перед ним горизонт його духовності. Шлях учня до досягнення цього горизонту і є, по суті, процесом саморозвитку його духовності, який не має меж і який сприяє

просуванню суспільства, в якому він живе, по шляху духовного сходження до ідеалу Людини-духовної.

Цей шлях не приводить до досягнення прагматично цінних результатів і, на жаль, не завжди усвідомлюється сучасним суспільством як необхідність, але він, як сказано героєм Володимира Висоцького у фільмі «Вертикаль» стосовно доцільності альпінізму, дає людині можливість стати ближче до вершин Духа і привнести цей Дух в повсякденне життя людей, облагороджуючи і підносячи його.

Література.

1. Азаров, Ю. П. (2004). *Тайны педагогического мастерства*. Москва: Изд-во МПСИ, Воронеж: МОДЭК.
2. Азаров, Ю. П., Азарова, Л. Н. (2005). *Дорогу талантам!* Москва: Русский мирь.
3. Академик. (2000). *Словарь символов* Режим доступу: <https://u.to/MEOLFQ>
4. Академик. (2004). *Школьный этимологический словарь русского языка. Происхождение слов*: Москва. Режим доступу: <https://u.to/4EwLFQ>
5. Академик. (2011). *Словарь синонимов русского языка. Практический справочник*. Режим доступу: <https://u.to/o1ILFQ>
6. Академик. (без дати). *Толковый словарь Ушакова 1935-1940*. Режим доступу: <https://u.to/-kILFQ>
7. Бондырева, С. К., Безюлева, Г. В., Сочивко, Д. В. (2010). Российская молодёжь в рискогенном пространстве современной действительности. А. Л. Журавлёв, А. В. Юревич (Ред.), *Психология нравственности*. Москва: Изд-во «Ин-т психологии РАН».
8. Ващенко, Г. (1994). *Виховний ідеал*. Полтава: Ред. газ. «Полтавський вісник».
9. Верховна Рада України. (2017). *Закон України «Про освіту» (Прийняття від 05. 09. 2017 р.* Режим доступу: <https://u.to/z3HhFA>
10. Гоголь, Н. В. (1994). *Собрание сочинений в девяти томах. Т. 1*. Москва: Русская книга. Режим доступу: <https://u.to/wSsLFQ>
11. Городецкая, И. Л., Поповцева, Т. Н., Судоплатова, М. Н., Фоменко, Т. А. (1989). *Краткий толковый словарь русского языка*. Москва: Рус. яз.
12. *Закон України «Про вищу освіту»: чинне законодавство станом на 01.10. 2014 р.* (2014). Київ: Алерта.
13. Законодавство України. (2015) *Про стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки. Указ Президента України від 13.10. 2015 р.* Режим доступу: <https://u.to/mlcLFQ>
14. Зязюн, І. А. (2000). *Педагогіка добра: ідеали і реалії*. Київ: МАУП.
15. Кабалецкий, Д. (1973). *Прекрасное пробуждает доброе*. Москва: Педагогика.
16. Каиров, И. А. (Ред). (1968). *Педагогическая энциклопедия: в 4 томах. (Т. 4)*. Москва: Советская энциклопедия.
17. Кевишас, И. (2014). Пространство проявления духовности в процессе подготовки будущего учителя музыки в вузе. *Наукові записки. Серія: педагогічні науки, 113*, 3–13.
18. Коджаспирова, Г. М. (2005). *Педагогическая антропология*. Москва: Гардарики.
19. Косьма Маюмский. (1855). Гімн на Преображення Господне. *Богослужебные каноны на греческомъ, славянскомъ и русскомъ языкахъ. Книга вторая. (43–52)*. Санкт-Петербург: Въ Синодальной Типографіи. Режим доступу: <https://u.to/6wkUFQ>

20. Кривцун, О. А. (2000). *Эстетика*. Москва: Аспект Пресс.
21. Макаренко, А. С. (1984). *Педагогическая поэма. Педагогические сочинения в 8 томах*. (Т. 3). Москва: Издательство «Педагогика».
22. Макаренко, А. С. (1985). *Флаги на баинях. Педагогические сочинения в 8 томах*. (Т. 6). Москва: Издательство «Педагогика».
23. Муравицька, М. (1994). Філософія серця. *Педагогічні кадри*, 5–6, С. 3.
24. Освіта.ua. (2016). *Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти "Нова українська школа" на період до 2029 року. Розпорядження КМУ від 14.12. 2016 р. № 988-р*. Режим доступу: <https://u.to/pjELFQ>
25. Паисий Афонский. (2001). Семейная жизнь. *Слова: в 6 томах*. (Т. IV). Киев: Луг духовный.
26. Паисий Афонский. (2003). Духовная борьба. *Слова: в 6 томах*. (Т. III). Киев: Луг духовный.
27. Паисий Святогорец. (2003). С болью и любовью о современном человеке. *Слова: в 4 томах*. (Т. I). Краматорск: ЗАО «Тираж-51».
28. Сухомлинский, В. А. (1972). Сердце отдаю детям. Київ: Рад. школа.
29. Сухомлинська, О. (2012). Деякі аспекти еволюції сприйняття творчості В. Сухомлинського: дорога довжиною в 40 років. *Історико-педагогічний альманах*, 1. 62–72. Умань.
30. Сухомлинський, В. А. (1990). Не только разумом, но и сердцем. Москва: Мол. гвардия.
31. Сухомлинський, В. О. (1965). Щоб у серці жила Батьківщина. Старостенко Т. М. (Ред.). *Знання, Серія 5; 4-5*, (с. 80). Київ: Т-во «Знання».
32. Сухомлинський, В. О. (1976). Народження громадянина. (Т. 3). Київ: Рад. шк.
33. Тертуллиан, Квинт Септимий Флоренс. (2004). *О душе*. Издательство Олега Абышко.
34. Троєпольський, Г. (1977). *Білий Бім Чорне вухо*. Київ: Веселка.
35. Урядовий портал. (2018). *Державний стандарт початкової освіти. Постанова Кабінету Міністрів України № 87 від 21. 02. 2018 р*. Режим доступу: <https://u.to/OCOLFQ>
36. Ушинский, К. Д. (1949). *Родное слово*. (Т. 6). Москва.
37. Феськів, М. (1994). Елементи національної школи, які треба і можна реалізувати. *Мандрівець*, 1.
38. Християнський портал. Ап. Павло, 1 Послання до Коринтян, *Біблія, Новий Заповіт*, гл. 13, ст. 4–7. Режим доступу: <https://u.to/mtoTFQ>
39. Юрас, І. (1998). *Педагогічна концепція Памфіла Даниловича Юркевича*. Київ: Правда Ярославичів.
40. Юркевич, П. (1993). *Вибране*. Київ: Наукова думка.
41. *Dvasingumas žmogaus pasaulyje. Kolektyvinė monografija / Spirituality in the Human World*. Collective monograph. ISBN 978-9955-20-474-9. Sudarė ir parengė J. Kievišas ir R. Kondratienė. – Vilnius: VPU, 2009, 440 p.
42. *Ugdymo dvasingumas. Kolektyvinė monografija / Spirituality of Education*. Collective monograph. ISBN 978-9955-20-739-9. Sudarė ir parengė J. Kievišas. – Vilnius: LEU, 2012, 574 p.
43. *Ugdymo dvasingumo kontekstas. Kolektyvinė monografija / Context of Spirituality of Education*. Collective monograph. ISBN 978-609-8089-39-4. Sudarė ir parengė J. Kievišas. – Vilnius: „Žuvėdra“, 2014, 400 p.
44. *Ugdymo dvasingumo raida. Kolektyvinė monografija / Development of Spirituality of Education*. Collective monograph. ISBN 978-609-8089-90-5. Sudarė ir parengė J. Kievišas. – Vilnius: leidykla „Žuvėdra“, 2016, 304 p.

Professor *Olena M. Otych*, Assoc. professor *Dariia D. Otych* (Ukraine)

Education as a Spiritual Transformation of Personality in the Process of Spiritualization of the Educational Environment

Understanding education as a spiritual transformation of personality in the process of his/her spiritualization of educational environment creates an urgent need to identify the mechanisms for implementing this process. Such mechanisms include catharsis and the spiritual elevation of the personality of the subjects of educational activity on the basis of their attraction to "the High (the sublime), the Beautiful and the Good". These mechanisms are manifested in the comparison of the pupils' real "I-spiritual" with the ideal "I-spiritual", revealing the discrepancy of these "I"s and in the further actions to self-improvement of their spiritual qualities. The stages of the spiritual transformation of the personality are: self-contemplation – the identification and evaluation of its negative qualities – self-condemnation – the awareness of the need to get rid of these qualities – regret (repentance + renunciation of negative qualities) – self-change resulting in irreversible change in personality for the better, which makes it qualitatively different in spiritual sense.

The development of the spirituality of education is oriented on certain spiritual values and educational ideal, which differs for each society: Bolshevik, national-socialist, Christian, European, Ukrainian national ideal.

Orientation on a certain educational ideal involves the use of appropriate methods and technologies to develop the spirituality of personality. In the history of Ukrainian pedagogy for this purpose methods of pedagogical explosion, upbringing "on the High", technology of creation of a situation of success and others were used. They are the basis of humanistic pedagogical systems by A. Makarenko, V. Sukhomlinsky, I. Zyazyun, Y. Azarov and other humanist educators.

Key words: pedagogical explosion, emotional experience, catharsis, spiritual transformation, interaction of educator and pupil, spiritualization of the educational environment, coordinates of the spiritual realm of upbringing (Faith, Hope, Love), educational ideal, height of thought and feeling, the beauty of the action, upbringing "on the High", the development of spirituality, the philosophy of the heart, the New Ukrainian School, the State Standard of Elementary Education.